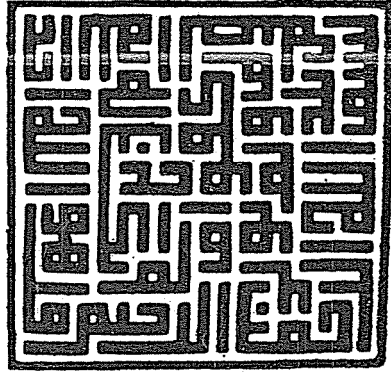

2.0 OCAK 1989

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

İSLÂMÎ İLİMLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ

2. Sayı

Sevinç Matbaası, Ankara - 1977

İSİMLER VE HÜKÜMLER YÖNÜNDEN İMAN VE İSLÂM KAVRAMLARI

Dr. Şerafeddin GÖLCÜK

İslâm toplumunda iman, islâm ve küfür kavramları etrafında ki münakaşalar şüphesiz 3. Halife Hz. Osman zamanında başlayıp Hz. Ali devrinde devam eden olaylar üzerine şiddetlenmiş, neticede çeşitli görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İman meselesi bilhassa Sıffin savaşından (H. 38) sonra önem kazanmıştır. Siyasî ve dinî olayların değerlendiriliş şeklinden İslâm toplumu değişik tiplerde gruplaşmaların meydana gelmesine şahid olmuştur. Siyasî ve dinî olayların başında önce bu olaylara katılanların durumu, büyük günah problemi ve daha sonra imamet meselesi üzerinde çıkan münakaşalar yer almaktadır. Böylece iman meselesi tamamen dinî bir problem olma hüviyetini korumakla birlikte, İslâm'ın öz yapısından gelen bir farklılıktan dolayı hem bu dünya hayatını ve hem de öteki hayatta insanın alacağı durumu başka bir deyişle isim ve hükmü yakından ilgilendirmektedir. Bunun için iman kavramına verilen anlamlar değişik olmuş, kimin mü'min kimin kâfir olduğu meselesi uzun yıllar mütekellimleri meşgul edip çeşitli anlayışların doğmasına sebep olmuştur.

Öte yandan, bu durum, bir bakıma İslâm'ın insan hayatına Hz. Peygamber (S.) olmaksızın tatbikinin verdiği sonuç olarak ta değerlendirilebilir. Hz. Peygamber (S.) aradan çekilince insan kendi başına İslâm'ın mücerred emirleriyle karşı karşıya kalmıştır. Artık İlâhî Elçi yoktur. Allah Resûlünün manevî nüfuzundan da söz edilemez. Hz. Muhammed'in (S.) manevî havasına yakın olan zamanlarda insanların ruhu daha rahat ve daha sakindi. O'ndan zaman ve mekân planında uzaklaştıkça, mücerred ilâhî

emirleri anlama, yorumlama ve uygulama mevzuunda meseleler ortaya çıkmış ve İslâm toplumu acı, fakat gerçek hayatın bir ifadesi ve insandan zuhur etmesi normal olan hadiseleri yaşamıştır. Bu olaylar —Hz .Osman'ın katlinden Sıffîn savaşına kadar— İslâm toplumunu yeni bir fikrî yapıya kavuşturmuştur. Sıffîn yeni bir devrin başlangıcı olmuş, İslâm'da ruh devri kapanıp akıl devri açılmıştır. Bundan sonra Kur'ân ve Peygamberin Sünneti aklın süzgecinden geçirilerek uygulama alanına getirilmiştir. Bunu bize en iyi ve açık şekilde iman-islâm kavramlarına verilen çeşitli manâlar anlatmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'in ilk ve en büyük hedefi insanları Tek Allah inancına çağırarak ve bu imanı onların kalblerine yerleştirmektir. Bundan dolayı özellikle Kur'ân'ın ilk vahylerinde, Mekke surlerinde imanla ilgili ayetlerin çoğunluğu teşkil ettiğini, Mekke devrinin Allah'ın irade ettiği «iman»ı kalblere yerleştirme devri olduğunu görüyoruz.

Kurân-ı Kerim Medine'de de aynı usûlü ahkâm ayetlerine daha fazla yer vermekle devam ettirmiş, bir bakıma bir iman mesajı haline bürünmüştür. Özellikle «Ey iman edenler» diye başlayan, sonları imana davetle, Allah'ın kudreti üzerinde düşünmeye sevk etmekle biten, iman esaslarını açıklıyan ayetler insanlığı imana çağırarak ilâhî nasslardır. Şu halde Kur'ân-ı Kerîm için temel mesele iman konusudur. Acaba iman ne demektir?

Gerçekten iman ve islâm kelimeleri lügat yönünden farklı manâ taşırlar. İman, inanmak, güven beslemek anlamlarına geldiği gibi o «kalble tasdik» manâsına da gelir. (1) İslâm ise tam teslimiyet, kabul, rıza manâlarını kendinde taşır (2).

İnanmak manâsına olan imanda karşılıklı güven ve emniyet vardır. Emanet kelimesi de aynı kökten gelir. Dolayısıyla koruma, koruma anlamları imanın içinde saklıdır. Allah'ın bir güzel ismi de Mu'min'dir (3). Bu kelime imanla aynı kökten gelir. Allah kendi hakikatını bilir; Ondan başka ilâh yoktur. Tek hakikat O'dur. Mü'min insan bu tek hakikate bağlanıp güven duyan kimse-

(1) S. Ş. Curcânî, Ta'rifât, s. 34.

(2) Aynı eser, s. 18.

(3) Kur'ân, 59/23.

dir. Mü'min O'nun hakikatına şahadet edendir. O imanla huzura kavuşup saadete erendir (4).

Louis Gardet imanı «açık olmayan tabiatüstü bir hakikate bağlanma» olarak tanımlıyor (5). Bu ise imanın hakikatı üzerinde münakaşaların doğmasına sebep oluyor. Gerçekten imanın hakikatı, eksilip artması, yaratılmış olup olmaması gibi meseleler üzerinde mütekellimler görüşler ileri sürmüşlerdir (6).

İman üzerindeki münakaşaların aslı, Allah'ın «Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?» dediğinde : «— Evet, Rabb'imizsin, şâhid olduk» demişlerdi. Bu şâhid tutuşumuzun sebebi, kıyamet günü, bizim bundan haberimiz yoktu, dersiniz diyedir.» (7) âyetinde ortaya konan gerçeğin ifade şeklidir. Dünya hayatı boyunca bu şahadetin geçerli olması için hangi şart ve ne şekilde gereklidir? Kalbî bir iman mı? Yoksa sözle ifade edilen bir iman yeterli midir? Veya imanın sahih olması için farz kılınan ibadetleri yapmak mecburiyeti var mıdır? Meselenin özü bu üç ana konuda bulunmaktadır. Bu konulara kelâmî mekteplerin bakışları değişik olmuştur.

Haricilikte İman Anlayışı

İman konusunda şiddetle amel taraftarı görünen Haricîler en ileri giden görüşün sahibi olmuşlardır. Çünkü onlara göre her büyük günah sahibi küfür işlemektedir (8). Onlar, «İman, kalble tasdik dil ile ikrar olmakla birlikte günahlardan kaçınmak ta imandandır» demişlerdir (9).

Mürcie'de İman Anlayışı

Mürcie'nin ılımlı tutumu imanı kurtarıcı olarak kabul edip amel problemine gerekli önemi vermemiştir. Onlara göre herhangi bir vücut organıyla yapılan amel, imandan değildir (10).

(4) L. Gardet, Dieu et La Destinée de L'Homme, s. 355.

(5) Aynı eser, s. 356.

(6) Şeyhzâde, Nazm el-Ferâid, s. 37-44.

(7) Kur'ân, 7/172.

(8) Eş'arî, Makâlât el-İslâmiyyîn c. I, s. 168. A. Bağdâdî, el-Fark beyn el-Frak s. 73. Şehristânî, el-Milel v'el-Nihal 115. A. Emin Fecr el-İslâm s. 256.

(9) Pezdevî, Usûl el-Dîn, s. 146.

(10) Eş'arî, Makâlât, c. I, s. 214 (4) aynı yer.

İman Allah'ı, Resulünü ve Allah'ın katından Peygamber'in getirdiğini tanımaktır, bilmektir. Ma'rifetten başka olan dil ile ikrar, kalble korku, Allah'ı ve Resulünü sevme, onları tazim, onlardan korkma ve vücud azalarıyla amel imandan değildir (11). İmanın zıddı olan küfür Allah'ı bilmemektir, yeri ise kalbtir (12).

Mürcie, imanın amelden ayrı olduğunu, imanın sadece Allah'ı ve Peygamberini tanımaktan ibaret bulunduğunu savunup iman sahibini mü'min kabul ediyor. Mü'min her ne kadar günah işlese de onun günahı imanına zarar vermez. Küfürle birlikte taat te yarar sağlamaz (13).

Mürcie'nin dikkat nazarımızı çeken önemli yanı, büyük günah işliyenin hükmünü dünyada vermeyip ahirete tehir etmesi, isimler ve hükümler konusunda kesin bir tavır takınmaktan kaçınıp imanı kurtarıcı olarak görmesi ve mü'minlere geniş bir ümit kapısı açmış olmasıdır.

Mu'tezile'de İman Anlayışı

İsimler ve onlara bağlı olarak hükümlerin ilk defa düzenli bir incelemeye tâbi tutuluşu Mu'tezile tarafından olmuştur. Onların iman konusunda altı çeşit anlayışa sahip olduklarını bize haber veren Eş'arî'dir (7). Bunlar sırasıyla şunlardır :

- 1) İman farz olsun nafil olsun bütün taatlerdir.
- 2) Bu anlayış muhafaza edilmekle birlikte iman : a) Allah'a iman, b) Allah için iman olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.
- 3) İman, Allah'ın emrettiği bütün şeylerdir.
- 4) İman, büyük günahlardan kaçınmaktır.
- 5) İman, Allah ve insanlar katında kendisinde va'd olandan kaçınmaktır.
- 6) İman, Allah'ın kullarına bütün farz kıldıklarıdır.

Mu'tezile'ye göre imana sahip olan mü'mindir. İmansız ise kâfirdir. Fakat bu iki hüküm arasında mü'min ve kâfir hükmünde olmayan bir üçüncüsü vardır. O fasık (günahkâr) olarak isim-

(11) Aynı eser, c. I, s. 223.

(12) Şehristânî, el-Milel, c. I, s. 139 Bağdâdî, el-Fark, s. 202.

(13) Eş'arî, Makâlât, c. I, s. 329.

lenir. Buradan Mu'tezile'nin beş prensibinden birisi olan el-Menzile beyn el-Menzileteyn (iki makam arasında bir yer) ortaya çıkar. Fâsık Mürcie'nin dediği gibi mü'min olarak isimlenemez. O Hariçilerin ileri sürdüğü bibi kâfir de değildir (14).

İman ve din aynı şeydir ve tektir diyen Kâdî Abd el-Cabbâr (415/1024) imanla amel arasında bir ayırım yapmıyor (15).

Mu'tezile'nin akılcılığı iman-amel ilişkisinde de kendini gösteriyor. Onlara göre ameller imanın alâmeti oluyor. İnsanın işlediği fiiller Mu'tezile nazarında, imandan sayılır. Şeriatçe emredilen işleri yapmak mü'mini imanlı hale koyar. Bu fiillerin başında şehadet gelir. Bunun için Kâdî Abd el-Cabbâr yukarıdaki «İman ve din aynı şeydir.» sözünü söylemiştir. Mu'tezile'ye göre amelleri işlemek büyük suçtur. Bununla birlikte bu durum Allah'ın lûtfunu, yakınlığını kaybettirmez. Önemli olan, insanın bütün kalbiyle Kur'ân'ın emrettiği güzel amelleri yapmaya niyet beslemesidir. Allah'a teslim olmanın şehadeti bu noktada bulunmaktadır (16).

İsimler ve hükümler arasındaki bağlantıyı Mu'tezile'nin açık bir şekilde ortaya koyduğunu müşahede ediyoruz. Çünkü «İsimler ve hükümler arasındaki kelâm, iki isimden ve iki hükümden birine sahip olan büyük günah işliyen hakkındadır. Onun ismi kâfir olmadığı gibi mü'min de değildir. O ancak fâsık olarak isimlenir. Bundan dolayı onun hükmü mü'minin hükmü olmadığı gibi kâfirin hükmü de olamaz.» (17).

Mu'tezile bu tarzda belirttiği görüşüyle, iman mevzuunda, Hâricilerle Mürcie arasında bir yer alıyor.

Eş'arîlik'te İman Anlayışı

Ebû-l-Hasen el-Eş'arî (öl. 324/936) «iman tasdiktir.» dedikten sonra görüşünü teyid için Kur'ân'dan misaller veriyor. Ona göre lügatte iman tasdiktir. O bu konuda şöyle demektedir: «Biz ne kadar doğru söylesek te (sadık olsak ta) sen bize inanmazsın.» (18) ayetinden murad «bizi tasdik etmezsin»dir. «Birisi kabir

(14) Kâdî Abd el-Cabbâr, Şerh Usûl el-Hamse, s. 701.

(15) Aynı eser, s. 708.

(16) L. Gardet, a.g.e., s. 357.

(17) K. Abd. el-Cabbâr, Şerh, s. 697.

(18) Kur'ân, 12/17.

azabına ve şefaate inanıyor» demek «tasdik ediyor» manâsındadır (19).

Eş'arî bir başka eserinde (20) ise imanı söz ve amel olarak tavsif edip artıp eksileceğinden sözetmektedir.

Eş'arî, böylece, isim almada ve bu isme göre hüküm giymede imanı esas almaktadır. Bu imanda esas olan tasdiktir, içten bağlanıştır. Ancak böyle olan iman kurtarıcıdır, ve bu nevi bir imana sahip kişi mü'mindir. Ona göre Ehl-i Kible'den günah işliyen kişi imanyla mü'min, günahıyla fâsıktır, günahkârdır (21). Bu kimsenin yeri Mu'tezinin iddia ettiği gibi el-Menzile beyn el-Menzileteyn değildir. Böyle kişi günahının cezasını çektikten sonra afva uğrar. Bu konuda hadisler eksik değildir. «Kalbinde zerre mikdarı iman bulunan kimsenin cehennemde kalmıyacağı» haberi vardır (22). Eş'arî ayrıca fâsıkın günahının imanını ibtal etmiyeceği ni beyan ediyor (23). Çünkü o imanyla mü'min, fâsıktır.

Eş'arî'den sonra Kâdî Ebû Bekr el-Bâkılânî (öl. 403/1013) kelâmında mü'min ve kâfirden söz edilir. İman tasdik olarak takdim edilip bunun da ilim olduğu söylenir. Bâkılânî'nin ortaya koyduklarından çıkan netice aşağıdaki şekildedir: Mü'min üç halde bulunur (24).

1) Allah'ın emirlerini yerine getirmeye çalışır, bunun yeri cennettir. Burada isim ve hüküm arasındaki ahenk tamdır, aralarında uyum vardır.

2) Mü'min günahkâr olur ve günahlarını tevbe ederek affettirmez. Bu kimse mü'mindir, fakat cehennemın devamlı sakini değildir. Bu kişi Hâricîlere göre kâfir olup, Mu'tezile'ye göre kâfirle mü'min arasında bir isme ve hükme sahiptir. Bunun ismi fâsık olup onun kurtarıcısı imanındır.

3) Şartlar mü'mine imanını açıklamayı müsaade etmez. O Allah'ın katında mü'mindir, fakat bu kimsé dünyadaki hükmü yönünden münâfiktir. Ahirette ise mü'mindir, kurtulur. Dünyada bu kimseye kâfire tatbik edilen hüküm uygulanır.

(19) Eş'arî, Kitâb el-Luma's. 123.

(20) Eş'arî, Kitâb el-İbâne, s. 11.

(21) Eş'arî, Kitâb el-Luma', s. 123.

(22) Buhârî, c. I, s. 13. Muslim, c. I, s. 172.

(23) Eş'arî, Kitâb el-Luma', s. 76.

(24) Bâkılânî, Temhîd, s. 346.

Kâfir ise iki halde bulunur :

1) Küfrünü açıktan, sözle ilân eder. Hükümü dünyada ve ahirette kâfire uygulanan hükümdür. Burada isimde ve hükümde uyum vardır.

2) Açıktan müslüman gözüktür, içten kâfirdir. Bunun adı münâfık olup ahiretteki hükümü kâfirin hükümüdür. Dünyada ise İslâm toplumunun bir üyesidir. Zira iç âlemi, imanının gerçekten olup olmadığı bilinmiyor. Burada isim ve hüküm arasında uyum yoktur (25).

Bâkılânî imanı tasdik ve ilim olarak tavsif etmekle ilim ve iman anlayışını birleştiriyor.

İbn Teymiye (öl. 728/1327) Bâkılânî'nin imanı tasdik olarak görmesini, imanı İslâm'ın bir hasleti kabul etmesini tenakuz diye vasıflandırarak Kâdî Ebû Bekr'i tenkid etmektedir (26). İbn Teymiye'ye göre Bâkılânî Kitap ve Sünnet'e muhalefet etmektedir. Çünkü insan müslim olmayınca mü'min olamaz ve islâm imana dahildir.

Matüridilik'te İman Anlayışı

İman kalble tasdik ve ikrardır. İkrar hükümlerin yerine getirilmesi için şarttır. Bu Ebû Hanîfe'nin Vasıyye ve El-Alim v'el-Müteallim'deki görüşüdür (27). Aynı anlayışı Ebû Mansûr Mâtüridî (öl. 333/944) kabul etmiş bunu daha da genişleterek aklî ve naklî delillerle takviye etmiştir (28).

Tasdik bir iç (bâtın) iş olduğundan onun üzerine hükümleri bina etmek mümkün değildir. Şeriat ikrarı işaret ve Hz. Peygamber'in (S) «İnsanlarla Allah'tan başka ilâh yoktur. Muhammed O'nun resûlüdür deyinceye, namaz kılıp oruç tutuncaya ve onun hakkını yerine getirinceye kadar savaşmakla emrolundum, bunu yaptıklarında kanları ve malları korunmuş olur ve onların hesabı Allah'a aittir.» (29) buyurduğu gibi hükümlerin yerine getirilmesi için şart olarak gerekmiştir. Bu ikrar hayatta bir defa kâfidir.

(25) Bâkılânî, Temhîd ,s. 346-350. L. Gardet, a.g.e., s. 387-388.

(26) İbn Teymiye, el-İmân, s. 133.

(27) Aliyyu-l-Kârî, Şerh Fıkh el-Ekber, s. 85. N. Sâbûnî, el-Bidâye s. 152.

(28) Ebû Mansûr Mâtüridî, Kitâb el-Tevhîd, s. 373 ve dv.

(29) Buhârî, c. I, s. 13. Muslim, c. I, s. 53.

Ameller imandan değildir. Allah «İman edip salih ameller işleyenler için...» (30) ayetinde ameli iman üzerine atfetmiştir. Atıf olunan, üzerine atfedilenden ayrıdır. Bunlar farklı şeylerdir.

İman amellerin sıhhati için geçerlidir. Zira Allah «Her kim mü'min olarak güzel ameller işlerse...» (31) buyurmaktadır. Şart meşrutun gayridir. Şart, şart kılınandan başkadır.

İkrar, kalbteki tasdikten haber vermedir. İhbardır. Bunun için Allah Kelâm'ına imanı ikrar ettikleri halde münafıkların imanını nefyetmiştir. «Bedeviler, biz gerçekten iman ettik, dediler. De ki «— Siz kalblerinizle iman etmediniz, ancak biz müslüman gözüktük, deyin.» ayeti buna işaret eder (32). İkrar eden, tasdik etmiyen Mâtüridîlik nazarında mü'mindir, ama o Allah katında kâfirdir. Tasdik eden, fakat ikrar etmiyen, imanını sözle açıklamıyan Allah'ın katında mü'min, dünya ahkâmında ise kâfirdir (33).

Şu halde Mâtüridîler imanı söz ve tasdik olarak tavsif ediyorlar. Söz lisanla, tasdik kalble olur. Bu mevzuda onları teyid eden hadisler mevcuttur. Bu tür hadislerde, meselâ «Allah'tan başka ilâh yoktur, divenin cehennemde kalmıyacağı» va'dedilmektedir (34).

Mâtüridîler mü'min ile kâfir arasındaki hükmü şöyle veriyorlar: Mü'min imanı ile mü'min, kâfir ise küfrüyle kâfirdir. Mü'min hakkındaki hüküm, dünyada ve ahirette onun hakkında verilen hükümdür. Mü'min günah işlediğinde cezasını cehennemde çektikten sonra ancak kurtuluşa erer. Kâfir için Kur'an'ın koyduğu cezalar yerine getirilir.

İman mevzuunda Mâtüridîleri Mürcie'den sayan Eş'arî, (35) onları dokuzuncu Mürcie kolu olarak «Ebû Hanîfe ve Ashabı» şeklinde takdim etmektedir. İman bahsinde Mürcie'ye yakın gözüken Mâtüridîler hüküm mevzuunda onlardan ayrılmaktadırlar. Zira bu sonunculara göre hüküm bellidir. Mürcie'ye göre hükmü Allah'a bırakmak lazımdır. Her iki kelâmî mektep imanı Allah'ı tanımak

(30) Kur'an, 84/25.

(31) Kur'an, 20/112.

(32) Kur'an, 49/14.

(33) Nûr el-Dîn el-Sâbüni, el-Bidâye, s. 152-153.

(34) Buhârî, c. I, s. 17.

(35) Eş'arî, Makâlât, c. I, s. 219.

ve Elçi'sinin haber verdiklerine inanmak olarak tarif ediyorlarsa da bu görünüşte isimde benzerlik ve birlik sağlıyor. Fakat neticede hüküm mevzuunda net bir ayırımla karşılaşılıyor. Eş'arî de, bu konuda, sadece imanı tanımlama yönünden aralarında benzerlik görüp Ebû Hanîfe ve taraftarlarını Mürcie bahsinde zikrediyor.

Buraya kadar iman kavramı üzerinde yürütülen münakaşaları ve bu mefhuma kazandırılan manâları gördük. İmanla ilgili münakaşalar bu kadar değildir. İmanın yaratılmış olup olmaması üzerinde de tartışmalar cereyan etmiştir. Bu mevzuda Hanefî-Mâtürîdî mektebi imanın yaratılmamış olduğunu ileri sürerken Eş'arîler yaratılmış olduğu görüşünde ısrar etmişlerdir (36).

Hanefî-Mâtürîdî mektebine mensup kelâmcılar mukallidin imanının sahih olduğunu beyan ederken, Eş'arî mektebine mensup olanlar bunun aksini iddia etmişlerdir (37).

İmanın artık eksilmesi mevzuunda da anlaşmazlık vardır. Mâtürîdîlerce iman artıp eksilmez. Buna karşılık Eş'arîler imanın ziyadeleşip noksanlaşması konusunda —İmam el-Harameyn el-Cüveynî hariç— ittifaketmişlerdir. Bu sonuncu Hanefî-Mâtürîdî görüşe meyletmiştir (38).

Biz iman konusunda bir makale çerçevesinde yer verilebilecek meselelere temas edeceğimizden sözü uzatmadan islâm kavramına verilen manâlara geçmeyi yerinde buluyoruz.

Kur'ânda İslâm Kavramı

Kur'ân'da Allah, «Sizin için din olarak İslâm'ı seçtim.» (39) «Allah katında din ancak İslâm'dır.» (40) «Kim İslâm'dan başka bir dine yönelirse, onunki kabul edilmeyecektir.» (41) buyurmaktadır.

Allah'ın kabul ettiği gerçek din İslâm üzerinde ileri sürülen görüşler önce islâm kelimesinin imanla olan irtibatı mevzuunda olmuştur.

(36) Şeyhzâde, Nazm el-Ferâid, s. 43-44. Pezdevî, Usûl, 154-155.

(37) Şeyhzâde, a.g.e., s. 40-41. Aliyyu-l-Kârî, Şerh, s. 143.

(38) Şeyhzâde, a.g.e., s. 39. Aliyyu-l-Kârî, a.g.e., s. 87.

(39) Kur'ân, 5/3. (3) Kur'ân, 3/19. (4) Kur'ân, 3/85.

(40) L. Gardet, a.g.e., s. 369-370.

(41) Wensinck, Muslim Creed, s. 22.

L. Gardet (42) iman ve islâm terimlerinin birbirlerine sıkıca bağlı olduklarını, hattâ birbirlerine dönüşebileceklerini söyleyip Wensinck'in (43) ileri sürdüğü iman ve islâmın eşanlamda olduğu görüşünü reddediyor. Buna en açık delil, bütün kelâmî eserlerin iman-islâm münasebetini işlerken kullandıkları daha yukarıda zikrettiğimiz Kur'an'ın şu âyetidir. «Bedeviler, biz gerçekten iman ettik, dediler. De ki : «— Siz kablerinizle iman etmediniz, ancak biz müslüman gözüktük, deyin. İman kalblerinize henüz girmemiştir...» (44). Buna göre, L. Gardet'ye nazaran İslâm :

1) Allah'a itaat ve Hz. Peygamber'in (S) getirdiğine iman,

2) Kalbin ve zihnin samîmî bağlılığı nazarı itibare alınmaksızın ilâhî emirlere dıştan ihtimam gösterme veya sözle dinî inancı açıklama oluyor (8). Başka bir tabirle, İslâm'a dış görünüş itibariyle iman ve amel karışmış oluyor.

İslâm kelâm mektepleri bu konuda kendi temel prensiplerine uygun anlayışların sahipleri olmuşlardır.

Mu'tezile'nin Nazarında İslâm Kavramı

Mu'tezile iman ile islâm arasında ayırım yapma lüzumunu hissetmemiştir. Mu'tezile'ye göre mü'min ile müslim aynı manâyı ifade eder. Mü'min ve müslim kelimeleri ta'zîm ve övgüye lâyık kimseye şeriatın verdiği isimdir. Din ve İslâm birdir (45). İman ve İslâmı ayrı manâlarda kullanan Kur'an hakkında (46) söylenen şudur : Allah bu âyette islâmı mecaz manâda kullanmıştır. Allah aynı şekilde mü'mini de Kur'an'da benzer tarzda kullanmıştır (47).

Mu'tezile'de müşahede ettiğimiz, aklı yönden, iman ile islâmın bir ve aynı şey olduğunu isbat etme gayretidir. Mu'tezile'ye ait eserlerde el-Menzile beyn el-Menziletayn bölümlerinde işlenen bu mevzuda, Mu'tezile'nin diğer konulara ait bakış açısını muhafaza

(42) Kur'an, 49/14.

(43) L. Gardet, a.g.e., s. 370.

(44) Kâdî Abd el-Cabbâr, a.g.e., s. 705.

(45) Kâdî Abd el-Cabbâr, a.g.e., s. 706.

(46) Kur'an, 49/17.

(47) K. Abd el-Cabbâr, a.g.e., s. 707.

ettiğini, bir bakıma felsefeyle dini uzlaştırmaya çalıştığını görüyoruz (48).

Eş'arilikte İman - İslâm Kavramları

Ebû-l-Hasen el-Eş'arî'nin meseleye yaklaşımı Mu'tezile'ninkinden farklıdır. O «İslâm imandan daha geniştir, her islâm iman değildir.» demektedir (49).

Eş'arî'ye göre iman ve islâm ayrı şeylerdir. Fakat islâm daha geniş olup imanı kuşatmaktadır. Bununla birlikte her islâm iman değildir.

Eş'arî'den sonra Ebû Bekr el-Bâkılânî iman ve islâm konusunda mektebin görüşünü daha düzenli ve kesin ifadelerle ortaya koymaktadır. Bu sonuncuya göre iman, kalbde bulunan tasdik ve ve ilimle Allah'ı tanımadır. O bu neticeye Kur'ân'a dayanarak varmaktadır (51).

Bâkılânî'ye göre islâm, teslim olmak ve itaat etmektir. İnsanın Rabbi için yaptığı her taat ve O'nun emirlerini kabul edip buyruğuna teslim olması İslâmdır. Ona göre iman islâm hasletlerinden bir haslet olup Eş'arî'nin dediği gibi her iman islâmdır, ama her islâm iman değildir. Çünkü Allah daha yukarıda zikri geçen Kur'ân (52) âyetiyle islâm ve iman arasındaki farkı beyan etmiştir (53).

Bâkılânî küfrü imanın zıddı saymıştır. Küfür Allah'ı tanımadır. Allah'ın bilgisinden insan kalbini örten yalanlama küfürdür. Küfür ile günahı karıştırmamak lâzımdır. İmanla günah ta ayrı şeylerdir. Günah imanın zıddı değildir. İmanın zıddı küfürdür. Şu halde organlarla işlenen günahın kalbde bulunan ilim ve tasdikten ibaret olan imanı götürmesi doğru olamaz. Çünkü günah küfür değildir. Günah imanla birlikte bulunabilir. Zira bunlar birbirlerine zıd değildirler. Ancak zıd olan şeyler birarada ve bir yerde bulunamazlar.

(48) Z. Hasan Cârullah, el-Mu'tezile, s. 54-56.

(49) Eş'arî, el-İbâne, s. 10.

(50) Eş'arî, El-Luma', s. 123.

(51) Kur'ân, 12/17, 14/4, 43/3. Bâkılânî, Temhîd, s. 346-347.

(52) Kur'ân, 49/14.

(53) Bâkılânî, Temhîd, s. 347-348.

Netice olarak günahkâr mü'mindir. Bâkılânî'nin bu sonuca varması akli olup mektebin kurucusu Eş'arî'den daha sistemli bir şekildedir. O imanın zıddı olan küfrü günahattan ayrı tutarak imanla günahın bir yerde bulunabileceğini söylüyor. Ama iman ve islâm mevzuunda mektebin asıl görüşü olan bu ikisinin ayrılığı prensibine sadık kalıyor.

Ebü-l-Feth Şehristânî (öl. 548/1153) Hz. Peygamber'in (S.) İslâm, iman ve ihsan hakkındaki hadisini ele alarak islâm'ın başlangıç, imanın vasat, ihsanın da kemâl olduğunu söylüyor. Ayrıca Kur'ân'ın Hucurât suresinin 14. âyetine dayanarak iman ve islâmın ayrı şeyler olduğu kanaatine katılıyor (54).

Bütün bu bilgilerin ışığında elde edilen sonuç şu oluyor: Eş'arîlerce esas olan iman-islâm ayrılığıdır (55). Bu mektebe mensup kelâmcıların bu ayrılığı belirtmesi onlara düşen bir görev olmuştur.

Mâtüridilik'te İman - İslâm Anlayışı

Hanefi - Mâtüridî mektebi iman ve islâm kavramları arasında bir farklılık gözetmemiştir. Onlara göre iman ve islâm birdir (56). İman, emirler ve yasakların haber verileninde, Allah'ı tasdikdir. İslâm ise teslimiyet ve O'nun ilâhlığı karşısında boyun eğmektir. Bu da emri ve nehyi kabul ile gerçekleşir. Hüküm yönünden iman islâmdan ayrı değildir. O halde iman ve islâm farklı olmaz. Farklıdır diyene, iman edip islâm olmıyanın veya islâm olup iman etmiyenin hükmü nedir? denir. Bunlardan biri için isbatlanan hüküm diğer için isbatlanamaz. Yoksa bu görüşün geçersiz oluşu ortaya çıkar (57).

Mü'min ve müslim arasında da ayırım yapılamaz. Mü'min olan müslim, müslim olan da mü'mindir. İman tasdikdir, islâm ise teslimiyettir. Allah ve Resûlünü tasdik eden kimse aynı zamanda Allah ve Resûlüne teslim olandır. Allah'a ve Peygamber'ine teslim olan, her ikisini tasdik eden kimsedir (58). Şu halde bu iki kav-

(54) Şehristânî, el-Milel, c. I, s. 40-41.

(55) Şeyhzâde, Nazm el-Ferâid, s. 44-45.

(56) Pezdevî, Usûl, s. 154, N. Sabûnî, el-Bidâye, s. 157, Şeyhzâde, a.g.e., s. 44-45.

(57) N. Sabûnî, a.g.e., s. 157.

(58) Pezdevî, a.g.e., s. 154.

ramı birbirinden ayırmaya imkân yoktur. İsimlerde ve hükümlerde birlik vardır.

Haneffî - Mâtürîdî mektebi mensupları iman ve islâmın birbirini tamamladıklarını savunuyorlar. Onlara göre iman tasdiktir, içten bağlanıştır. Ayrıca buna sözle ifade şartını da eklemek icabeder. İslâm ise teslimiyettir, itaattir, boyun büküştür. Bu da emredilen ve yasaklananlara dikkat edıştır. Bu şekilde iman ve islâm birbirinden ayrılamaz olup yekdiğerlerini tamamlıyorlar. Bu tarz iman ve islâm anlayışıyla Mu'tezileninki arasında fark vardır. Mu'tezile iman ve islâmı bir ve aynı kabul ediyordu. Mâtürîdîler ise iman ve islâmı birbirlerini bütünlemeleri yönünden ve hüküm bakımından ayrılamaz kabul ediyorlar.

Netice olarak şunu söyleriz :

İman ve islâm kavramları üzerindeki münakaşalar, bunlardan türetilen isimler ve bu isimler hakkındaki hükümler İslâm tefekkür tarihinde geniş yer işgal eder. Bu konudaki ihtilâfların menşei büyük günah sahibini tayin ve ona biçilmesi gereken hüküm olmuştur. Mü'min, müslim, kâfir, münafık ve fâsıkın tayininde İslâm düşünce mekteplerinin ellerinde Kitap ve Sünnet'e istinad eden nasslar mevcuttur. Zaten ihtilâf ve münakaşalar da bu metinlerin tefsirinden doğmuştur. Bunun sonucu olarak bir yandan iman tek başına kurtarıcı kabul edilmiş, amel şeklinde düşünülen İslâma pek kıymet verilmemiş ve bu anlayışla Mürcie meşhur olmuştur. Diğer yandan Mürcie'ye karşı Mu'tezile iman ve islâmın tek ve aynı oluşunda ısrar etmiş, Eş'arîler ise kendilerine has metodla Kitap ve Sünnet'ten delil getirerek iman ve islâm kavramlarındaki farklılığa işaret etmişlerdir.

Herhalde daha sonra gelen, İmam-ı A'zam Ebû Hanife'nin itikadî görüşlerini esas alan ve iman-islâm kavramlarındaki bütünlüğe ayrı açıdan bakarak bunların birbirlerini tamamladıklarını, ayrı ayrı düşünüleceklerini söyleyen Mâtürîdî mektebi bu konuda akla en yatkın ve uygun olan nazariyeyi ortaya atmış ve isimlerle hükümler arasındaki bağlantıya bir tutarlık kazandırmıştır.